

Aliaksandr Kazak

Belarusian Analytical Workroom

Formy i efektywność rosyjskiego oddziaływania informacyjnego na Białorusi

Forms and effectiveness of the Russian information influence in Belarus

Słowa kluczowe: dezinformacja, manipulacja, propaganda, Rosja, Białoruś

Keywords: disinformation, manipulation, propaganda, Russia, Belarus

Streszczenie

W artykule zaprezentowano formułę rosyjskiego oddziaływania propagandowego jakim państwo rosyjskie poddaje obywateli Białorusi. Wskazano cele i grupy docelowe tego oddziaływania, dokonano oceny ich efektywności oraz przedstawiono możliwe formy reakcji, mającej na celu przygotowanie Białorusinów do umiejętnego dostrzegania działań mających na celu dezinformację, manipulację i kształtowanie opinii publicznej zgodnie z rosyjskimi celami politycznymi.

Abstract

The article presents a formula of the Russian propaganda system which is a tool of influence of the Russian state over the Belarusian citizens. The goals and target groups have been defined, the efficiency of the given activities has been estimated and the possible forms of reactions aimed at forming a mindful and sensible attitude towards disinformation, manipulation and shaping the public opinion in accordance with the Russian political objectives have been elicited.

Wprowadzenie

Metodą odgrywającą istotną rolę w rosyjskiej koncepcji oddziaływania międzynarodowego są kompleksowe działania propagandowe i dezinformujące. Obecnie są powszechnie wykorzystywane w ramach koncepcji określanej jako „działania hybrydowe”¹, jednak były i są stosowane także jako przedsięwzięcia wyspecjalizowane i kierowane do konkretnej społeczności. Szczególną rolę działania propagandowe odgrywają w polityce prowadzonej wobec obywateli państw sąsiednich, zwłaszcza uznawanych za strefę wyłącznych wpływów Rosji. Jednym z takich państw jest Białoruś, kraj o specyficznym położeniu geopolitycznym i odgrywający szczególną rolę w rosyjskiej polityce. Także ze względu na poglądy polityczne prezentowane przez białoruskie społeczeństwo. W przeszłości zdecydowanie opowiedziało się ono przeciwko rozwiązaniu Związku Radzieckiego (prawie 80% głosów w referendum przeprowadzonym w 1990 r.). Obecnie nadal znaczna jego część opowiada się za ścisłą współpracą z Rosją, postrzegając instytucje europejskie za prowadzące agresywną politykę wobec ich państwa². Drugą cechą białoruskiego społeczeństwa, która kreuje formułę rosyjskich działań propagandowych jest poczucie przynależności narodowościowej oraz potrzeba utrzymania suwerenności państwa. Zdecydowane podejście do kwestii narodowościowych prezentują bowiem głównie mniejszości etniczne, zwłaszcza polska i rosyjska. Natomiast część Białorusinów, postrzegając się jako odrębna nacja, uznaje, że naturalne jest funkcjonowanie w jakiejś formule wspólnotowej z Rosjanami i państwem rosyjskim³. Przeświadczenie to jest podtrzymywane i kreowane przez działania władz rosyjskich, a jednym z najefektywniejszych instrumentów są media i sposób kreowania przekazywanej na obszar Białorusi informacji.

Celem niniejszego opracowania jest ocena wpływu rosyjskiej propagandy na poglądy białoruskiej opinii publicznej. Przyjęta teza to stwierdzenie, że stosowana retoryka rosyjskiej propagandy w znacznym stopniu wpływa na decyzje polityczne

¹ P. Mickiewicz, D. Kasprzycki, *Od „konfliktu hybrydowego” do działań konwencjonalnych? Ewolucja koncepcji oddziaływania militarne go Rosji po 2018 roku*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2021.

² Według badań Ośrodka Studiów Wschodnich („Komentarze OSW”, 29.01.2020, nr 373) 67,1% Białorusinów ma negatywny stosunek do NATO. Z kolei badania Chatham House z listopada 2020 r. nt. opinii publicznej Białorusinów (z fokusem na konflikt polityczny na Białorusi) wskazują, że 30,5% respondentów na pierwszym miejscu wymieniło Polskę jako jedno z trzech państw najmniej przyjaźnie nastawionych do Białorusi. Na drugim miejscu znalazła się Litwa, którą zaznaczyło 25,5% badanych.

³ Na podstawie badań Chatham House z listopada 2020 r. i z lutego 2021 r.

Białorusinów. Zasadnym jest więc dokonanie oceny czynników odgrywających najistotniejszą rolę w procesie oddziaływania propagandowego Rosji na obszarze Białorusi. Zasadnicze kwestie, jakie zostały poddane analizie zawarto w trzech pytaniach badawczych:

1. Jakie grupy społeczne najłatwiej są podatne na wpływ rosyjskiej propagandy?
2. Jakie są cele i efektywność rosyjskiego oddziaływania propagandowego na Białorusi?
3. Jakie działania powinny być prowadzone w celu ograniczenia efektywności oddziaływania propagandowego Rosji?

Cele i grupy docelowe rosyjskiego oddziaływania propagandowego na Białorusi

Rosyjskie działania propagandowe skierowane do ludności Białorusi mają na celu przede wszystkim zapewnienie poczucia jedności etnicznej z ludnością rosyjską, czyli *de facto* z państwem rosyjskim. Drugim celem jest niedopuszczenie do wytworzenia się potrzeby kulturowej integracji z szeroko rozumianym Zachodem, co ma być jednym z dwóch (obok uzależniania gospodarczego) zasadniczych form politycznego wiązania Białorusi z Federacją Rosyjską. Politykę tę umożliwiają uwarunkowania historyczne oraz struktura etniczna ludności. Za etnicznych Rosjan uznaje się 7,45% od całej ludności Białorusi, chociaż odsetek ten sukcesywnie się obniża⁴. Uwarunkowania te powodują, że grupami docelowymi rosyjskiego oddziaływania propagandowego są:

- środowisko służb bezpieczeństwa i armii, zwłaszcza że znaczna część obecnej kadry dowódczej to osoby wyszkolone w rosyjskich (radzieckich) uczelniach⁵;

---

⁴ Według spisu ludności Białorusi z 1999 r. 1 142 000 obywateli (z ogólną liczbą ludności 10 030 000) określili się jako etniczni Rosjanie, co stanowiło 11,39% całej populacji. W 2018 r. deklarację taką złożyło natomiast 707 000 obywateli (na ogólną liczbę ludności 9 458 000). Por. Национальный статистический комитет Республики Беларусь, Национальный состав населения Республики Беларусь, статистический бюллетень, Минск 2020.

⁵ Przykładowo, były minister spraw wewnętrznych Białorusi Juryj Chadźmuratawicz Karajew, a wcześniej asystent Prezydenta ds. obwodu grodzieńskiego, ukończył Wyższą Szkołę Wojskową Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Saratowie, a w 1996 r. Akademię Wojskową im. M. Frunze (Moskwa) na Wydziale Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Akademii Wojskowej Republiki Białoruś. Szef białoruskiego KGB od 2020 r. Iwan Tertel ukończył w 1989 r. Riazańską Wyższą Szkołę Dowodzenia Powietrzego, <https://nn.by/?c=ar&i=232007> [dostęp: 28.01.2021].

- pracownicy instytucji państwowych;
- osoby o nieukształtowanej w pełni świadomości narodowej oraz postrzegający z sentymentem okres Związku Radzieckiego, zwłaszcza młodzież szkolna i osoby w wieku przedemerytalnym (50 plus).

Efektywność tego oddziaływania jest stosunkowo wysoka, co wynika z kilku powodów. Pierwszym jest stosunkowo duża zbieżność propagandy stosowanej w białoruskich mediach z tonem narracji kierowanym przez rosyjskie media. Zwłaszcza przekazu o współpracy polityczno-gospodarczej czy partnerskich stosunkach obydwu państw oraz wspólnoty historycznej. Drugą formą oddziaływania jest swoisty „zalew informacyjny” w postaci szerokiego dostępu do rosyjskich mediów i stosowany w nich tok narracji oraz sposób przekazu informacji. Przekaz ten jest konstruowany w sposób umożliwiający stosowanie przekazu z wykorzystaniem *fake newsów*, tworzenie zasobów zastępczych i informacji narracyjnych, a ich odbiorcy mają wypełniać rolę obiektu wtórnego przekazu informacji. W efekcie tego oddziaływania udało się osiągnąć stosunkowo duży poziom dezinformacji społeczeństwa. Wyniki badań prowadzonych przez Sociolytics⁶ dowodzą, że zaledwie 54% Białorusinów odróżnia rzetelne materiały od sfałszowanych, a 33% nie jest w stanie odróżnić informacji prawdziwej od zafałszowanej⁷. Ponadto aż 60% respondentów uważa, że jest to efekt ich niskiej orientacji w danym obszarze tematycznym, a nie wynik preparowania informacji.

Postrzegając docelowe grupy rosyjskiego oddziaływania propagandowego w kontekście demograficznym wskazać należy na grupę osób w wieku przedemerytalnym (50 plus) i emerytalnym. Są one generalnie osobami wykluczonymi informatycznie lub z niewielkim dostępem do Internetu. Z tego względu uzyskują one potrzebne im informacje z tradycyjnych mediów, które są zdominowane przez reżim lub nadawane z Rosji, które wypełniają 65% przestrzeni medialnej Białorusi. Według oficjalnych danych na białoruskim rynku medialnym funkcjonuje 1190 państwowych i 435 prywatnych czasopism oraz 181 państwowych i 81 prywatnych nadawców medialnych, jednakże grupy wiekowe powyżej 39. roku życia zdecydowanie częściej korzystają z telewizji i ewentualnie radia niż z prasy.

⁶ Sociolytics – brytyjska firma konsultingu ryzyka społecznego, <https://sociolytics.co.uk/>.

⁷ <https://marketing.by/analitika/belaruskie-tv-kanaly-stali-smotret-menshe-kogda-tuda-priekhali-rabotat-propagandisty-iz-rossii-rezul/> [dostęp: 28.01.2021].

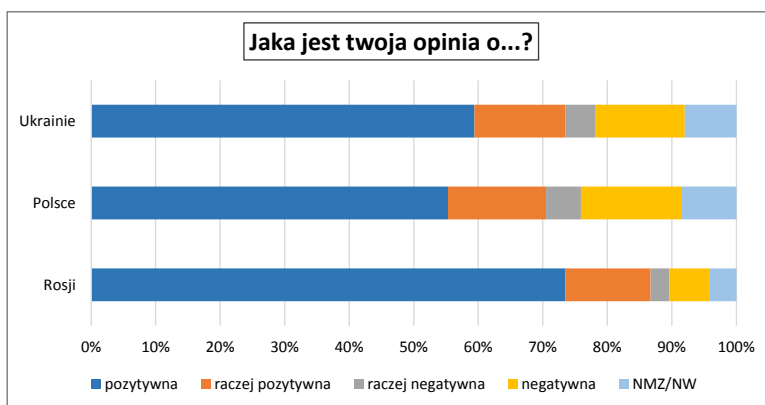
Efektywność rosyjskich działań dezinformacyjnych w ujęciu statystycznym

Prezentowane dane są wynikiem analiz przeprowadzonych w 2020 r. przez Białoruską Pracownię Analityczną. Proces badania opinii publicznej obejmował pięć odrębnych kategorii, które można wykorzystać do prezentacji efektów działań dezinformacyjnych. Są to:

- opinie ludności Białorusi o sąsiednich państwach i regionalnych układach politycznych;
- ocena sytuacji geopolitycznej państwa;
- ocena kreowanego przez media wizerunku Władimira Putina i Aleksandra Łukaszenki;
- ocena zagrożeń dla suwerenności politycznej i integralności terytorialnej państwa;
- opinia o roli opozycji i protestach.

Aż 61% respondentów pozytywnie oceniało Rosję, wskazując na potęgę polityczno-gospodarczą, wspólnotę etniczną i funkcjonowanie Państwa Związkowego. Równocześnie wyniki badań wskazały na mniejsze pozytywne nastawienie do innych sąsiadów, zwłaszcza dwóch państw, które mają na obszarze Białorusi swoje liczne diaspory, czyli Ukrainy i Polski.

Wykres 1.
Opinia o państwach sąsiednich

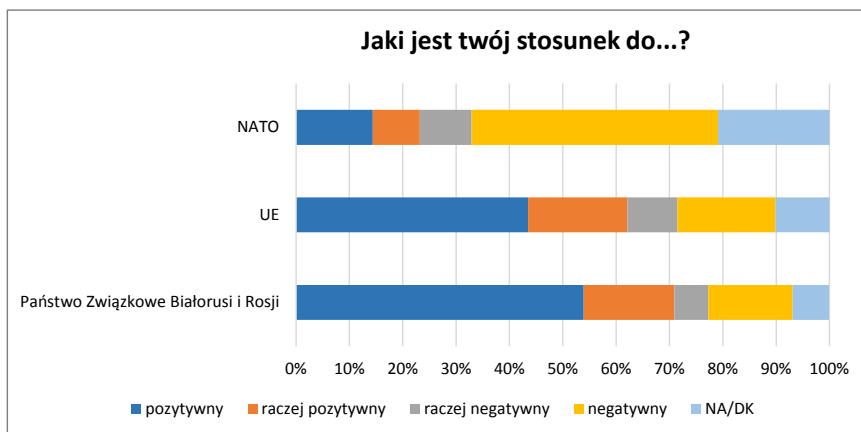

Źródło: Białoruska Pracownia Analityczna, Ośrodek Studiów Wschodnich 2021.

Podkreślić należy, że zarówno Polska, jak i regionalne organizacje międzynarodowe (NATO i UE) są postrzegane negatywnie. Jest to efekt retoryki stosowanej w mediach państwowych na Białorusi, a także mediów rosyjskich, które informowały o sponsorowaniu protestów na Białorusi w 2020 r. i Ukrainie w 2014 r. (również o sponsorowaniu konfliktu zbrojnego) przez Polskę.

Wykres 2.

Stosunek Białorusinów do regionalnych układów politycznych

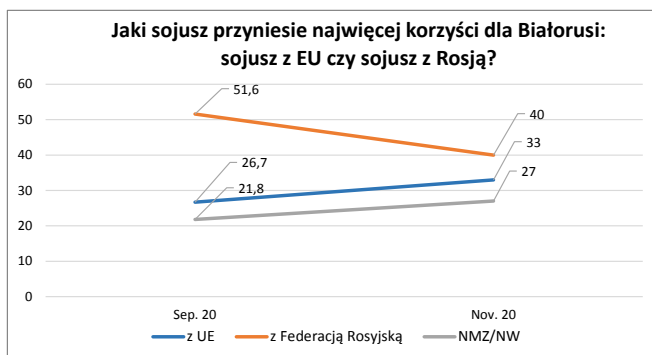

Źródło: Białoruska Pracownia Analityczna, Ośrodek Studiów Wschodnich 2021.

Odnosząc się do tych wyników wskazać należy znaczny poziom poparcia nie tylko samego faktu funkcjonowania Państwa Związkowego Białorusi i Rosji (70,9%), ale na aż 44-procentowe poparcie dla pogłębienia integracji. Równie wysokie poparcie dotyczy sensowności prowadzenia na obszarze zachodniej Białorusi wspólnych ćwiczeń i manewrów wojskowych (55,9%). Respondenci podkreślali, że powinny mieć one postać prezentacji siły wobec wojsk NATO. Postawy te przekładają się także na ocenę roli potencjalnych sojuszy politycznych. Zdecydowanie Białorusini za zasadne uznają pogłębienie integracji z Rosją, ale na przestrzeni drugiej połowy 2020 r. odsetek osób głoszących te opinie zdecydowanie uległ zmniejszeniu.

Wykres 3.

Jaki sojusz powinien być priorytetem w polityce Białorusi

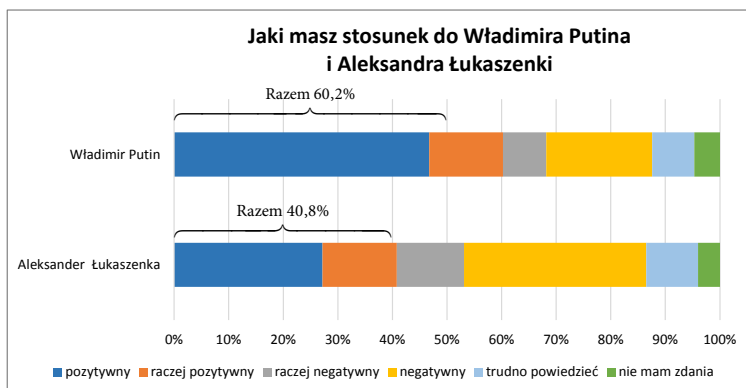

Źródło: Białoruska Pracownia Analityczna, Ośrodek Studiów Wschodnich 2021.

Wyniki badań z grudnia 2020 r. wskazują, że 42,8% Białorusinów uważa, że polityka Federacji Rosyjskiej może doprowadzić do wchłonięcia Białorusi, ale aż 44,4% uważa, że nie jest to poważne zagrożenie. Paradoksalnie, większość Białorusinów ma pozytywnie-neutralną opinię o Rosji, Rosjanach i Władimierzu Putinie. Jednak białoruskie społeczeństwo jest mocno spolaryzowane w kwestii zagrożenia, które niesie ze sobą polityka Rosji wobec terytorialnej integralności Białorusi. W tym kontekście zwrócić należy jednak uwagę na fakt, iż w społeczeństwie białoruskim zdecydowanie większą popularnością cieszy się Władimir Putin niż Aleksandr Łukaszenka.

Wykres 4.

Wizerunek Władimira Putina i Aleksandra Łukaszenki na Białorusi

Źródło: Białoruska Pracownia Analityczna, Ośrodek Studiów Wschodnich 2021.

Sympatia, jaką cieszy się Władimir Putin (60,2% pozytywnych ocen), jest w dużej mierze wynikiem jego intensywnej obecności w mediach rosyjskich. Uległ także spadkowi na przestrzeni przełomu 2020 i 2021 r. Według pracowni Chatham House w lutym 2021 r. 39,5% przebadanych Białorusinów deklarowało, że ich stosunek do Władimira Putina się pogorszył. Ale równocześnie 52,1% respondentów nie zmieniło swojego zdania, a 8,4% twierdzi, że ich stosunek do prezydenta Rosji się polepszył. Natomiast pozytywne oceny prezydenta Łukaszenki wyniosły 40,8% i są niższe niż prezydentów Ukrainy i Polski (kolejno 48 i 41%). Jednak na podstawie innych badań rzeczywisty poziom poparcia Łukaszenki wynosi 20–25%.

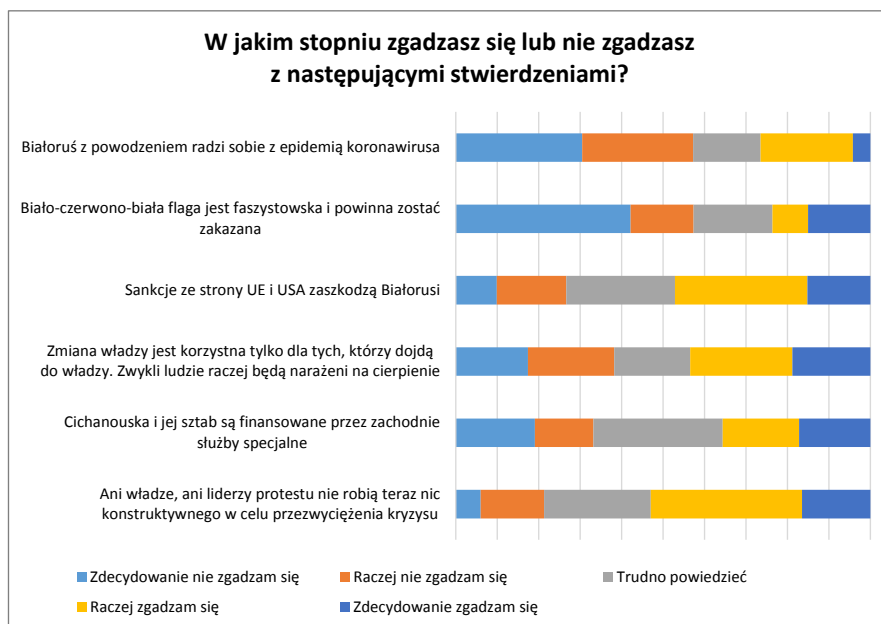
Odnosząc się do funkcjonowania państwa białoruskiego, wskazać należy na efekty stosowanego w rosyjskich mediach tonu narracji. Prawie ¼ Białorusinów postrzega historyczną biało-czerwono-białą flagę za faszystowską i symbol kolaboracji, co jest zgodne z rosyjskim przekazem medialnym odnoszącym się do tzw. Wojny Ojczyźnianej. Fakt ten jest też wykorzystywany we współczesnej narracji mediów białoruskich i kreowania przekazu, iż opozycja to „kolaboranci Zachodu”. Działania te były także przygotowaniem opinii społecznej na decyzję prokuratury generalnej o uznaniu tej flagi za symbol ekstremistów. Efektem tej zmasowanej akcji propagandowej jest przekonanie części społeczeństwa, że Cichanouska i jej sztab jest finansowany przez zachodnie służby specjalne (35,6% respondentów).

Podsumowując wyniki przedstawionych badań, można stwierdzić, że rosyjska dezinformacja i propaganda skutecznie kreują pozytywny wizerunek Rosji w oczach Białorusinów. Propaganda rosyjska, jak i konstruujące przekaz w podobny sposób państwowe media białoruskie kreują negatywny obraz Europy, Unii i NATO. W konsekwencji większość Białorusinów ma pozytywne nastawienie do Rosji, Państwa Związkowego i Władimira Putina. Działania te będą kontynuowane i rozwijane. Obecnie można zauważyć wzrastające sukcesywnie wykorzystywanie *nowych mediów* oraz poszerzanie zdolności do nadawania programów telewizyjnych na obszarze Białorusi. Do przekazu wykorzystywane są takie kanały przekazu informacji, jak: Telegram⁸, TikTok, YouTube, Instagram i Twitter. Stosowanym rozwiązaniem jest zakup od twórców kontentu czasu do wyświetlania

⁸ Popularny w państwach WNP komunikator społecznościowy. Główną zaletą tego komunikatora jest szyfrowanie wysłanych danych. Badania www.infopolicy.biz oraz marketing.by z dnia 18 stycznia 2021 r. twierdzą, że 45% użytkowników komunikatorów preferują Telegram. Też ten komunikator jest wykorzystywany przez białoruską opozycję (i nie tylko) dla koordynowania i informowania ruchu protestującego.

Wykres 5.
Ocena wydarzeń z przełomu 2020–2021 roku

Źródło: opracowania własne na podstawie badań Chatham House, *Co Białorusini sądzą o kryzysie politycznym?* (ros. Что белорусы думают про политический кризис?), styczeń 2021.

filmików informacyjnych lub artykułów o charakterze politycznym lub propagandowym. Działania te realizują fabryki trolli, których działalność zaktywizowała się z chwilą wystąpienia protestów. Możliwym do zastosowania działaniem będzie fałszowanie postaci dysydentów lub ich wypowiedzi przy pomocy programów pozwalających na nałożenie twarzy dowolnej osoby na dowolną abstrakcyjną postać lub inną osobę, takich jak DeepFake. Nowym instrumentem w tym obszarze jest program opracowany przez rosyjski startup VeraVoice. Pozwala on na dowolne skonfigurowanie wypowiedzi danej osoby w oparciu o uzyskane nagrania jej wypowiedzi⁹.

⁹ <https://www.wsj.com/articles/fraudsters-use-ai-to-mimic-ceos-voice-in-unusual-cyber-crime-case-11567157402> [dostęp: 3.02.2021].

Możliwe metody przeciwdziałania negatywnym skutkom dezinformacji

Przeciwdziałanie działaniom dezinformacyjnym jest zadaniem trudnym, a jego efekty w dużej mierze uzależnione od stanu świadomości obywateli i ich wyrobienia politycznego. Dlatego też w wymiarze długofalowym prowadzone przedsięwzięcia powinny zakładać poprawę edukacji społecznej, nauki analitycznego i krytycznego podejścia do informacji oraz budowę poczucia wolności jednostki i przynależności narodowościowej oraz potrzeby posiadania uniwersalnych praw, a także funkcjonowania w systemie demokratycznym. W wymiarze krótkookresowym zasadnym jest upowszechnianie wiedzy o metodach działań dezinformacyjnych oraz wskazywanie przykładów takich działań. Zasadnym jest tworzenie swoistych środowiskowych ośrodków edukacyjnych, które koncentrowałyby się na upowszechnianiu wiedzy o formie prowadzenia działań dezinformacyjnych. W odniesieniu do społeczeństwa białoruskiego możliwym jest wykorzystanie strategii „odwetu” oraz „reakcji i odpowiedzi”¹⁰. Strategia odwetu powinna być wykorzystywana do przeciwdziałaniu rosyjskiej dezinformacji poprzez popularyzację alternatywnego grupowego sposobu pozyskiwania informacji oraz ich analizy. Zasadnym jest tworzenie forów, które będą mogły przekazywać informacje w łatwy w odbiorze sposób. Działania te powinny być wzmacniane przez tworzenie i rozpowszechnianie informacji o działaniach dezinformacyjnych, ukazujące fałsz danej informacji oraz proces uświadamiania społeczeństwa o specyfice działań propagandowych. Mogą to być klasyczne kursy, prelekcje czy wykłady otwarte oraz interaktywne lekcje czy gry. Istotną rolę w tym zakresie odgrywać powinny organizacje pozarządowe, które zajmują się badaniem metod oddziaływania propagandowego oraz upowszechniające wiedzę o prawach i wolnościach osobistych, podstawach demokracji i funkcjonowania państwa demokratycznego. Natomiast w ramach strategii reakcji i odpowiedzi skoncentrować się należy nad stworzeniem sieci ośrodków reagowania na rosyjską propagandę na wzór istniejącej organizacji East StratCom. Drugim kierunkiem działań powinno być tworzenie niezależnych mediów, które mogłyby nie tylko pełnić funkcję informacyjną,

¹⁰ Strategia odwetu to przeciwdziałanie za pomocą symetrycznych lub częściowo symetrycznych działań przeciwko działaniom wroga, które nie mają na celu dezinformację ze strony państwa przeciwdziałającego pierwotnej dezinformacji stworzonej przez wroga. Natomiast strategia reakcji i odpowiedzi – czyli przeciwdziałanie dezinformacji poprzez weryfikację i uznanie wybranego zasobu za dystrybutora fałszywych informacji, a następnie regularne i systematyczne obalenie fałszywych informacji pochodzących z tych zasobów.

ale także piętnujących przykłady działań dezinformacyjnych. Wzorcem takiego medium może być rosyjski kanał telewizyjny Dozhd (pol. deszcz), który regularnie transmituje program Fake-News. W programie ukazywana jest retoryka propagandowa w mediach, ale istotą przekazu jest wskazanie jaki element powoduje, że dana informacja jest fałszywa lub na charakter dezinformacyjny. W celu lepszego dotarcia do odbiorców program ten dodatkowo jest emitowany na YouTube, Instagramie i TikToku. Możliwym jest także wykorzystanie doświadczeń z działań portali satyrycznych, zwłaszcza „ИА Панорама” (IA Panorama) oraz kanał telegramowy „Советская Белоруссия” (Radziecka Białoruś)¹¹.

Podsumowanie

Rosyjska propaganda jest istotnym narzędziem pozwalającym na sterowanie głosem białoruskiej opinii publicznej. Formy jakie są wykorzystywane do osiągnięcia tego celu są na bieżąco dostosowywane do istniejących realiów, ale istotną jej częścią jest nie tyle kształtowanie przekazu, co kreowanie sytuacji na Białorusi. Wykorzystuje się do tego celu także i media białoruskie, którym przygotowuje się atrakcyjną medialnie informację wraz z założonym komentarzem. Ważnym obszarem oddziaływania propagandowego są nowe media, co pozwala na znaczne poszerzenie działań dezinformacyjnych, także wykorzystywanych do dyskredytowania osób głoszących poglądy o potrzebie demokratyzacji życia politycznego oraz politycznego zbliżenia się do państw demokratycznych. Efektem tych działań jest znaczna popularność osoby samego prezydenta Federacji Rosyjskiej, stosunkowo duże poparcie dla procesów integracji gospodarczej i politycznej z Rosją oraz duży poziom negatywnych ocen dotyczących tzw. zachodnioeuropejskiej demokracji, państw angażujących się we wspieranie procesów demokratycznych na Białorusi czy też organizacji ponadnarodowych. Pośrednio pozwala to na realizację celu, jakim jest pełne zwasalizowanie Białorusi przez Rosję. Pytaniem otwartym pozostaje kwestia, czy będzie to wchłonięcie w struktury państwa, czy też funkcjonowanie w obecnym stanie (Państwo Związkowe). Natomiast jedynym możliwym w obecnej i perspektywicznej sytuacji politycznej na Białorusi rozwiązaniem mającym na celu niwelowanie efektów rosyjskiego oddziaływania propagandowego jest uświadamianie społeczeństwu, że jest poddawane działaniom dezinformacyjnych.

---

¹¹ Nazwa telegram kanału pochodzi od prawdziwego państwowego czasopisma „Radziecka Białoruś”.

formującym. Wymaga to podjęcia szerokiego zakresu działań edukacyjnych i informacyjnych.

Bibliografia

P. Mickiewicz, D. Kasprzycki, *Od „konfliktu hybrydowego” do działań konwencjonalnych? Ewolucja koncepcji oddziaływania militarnego Rosji po 2018 roku*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2021.

Ośrodek Studiów Wschodnich, „Komentarze OSW”, 29.01.2021.

Chatham House, The Royal Institute of International Affairs, *Belarusians’ views on the political crisis*, listopad 2020.

Chatham House, The Royal Institute of International Affairs, *Что белорусы думают про политический кризис*, styczeń 2021.

Национальный статистический комитет Республики Беларусь, *Национальный состав населения Республики Беларусь, статистический бюллетень*, Минск 2020.

<https://nn.by/?c=ar&i=232007>.

<https://marketing.by/analitika/belaruskie-tv-kanaly-stali-smotret-menshe-kogd-a-tuda-priekhali-rabotat-propagandisty-iz-rossii-rezul/>.

<https://www.wsj.com/articles/fraudsters-use-ai-to-mimic-ceos-voice-in-unusual-cybercrime-case-11567157402>.